

AUDITOR - GENERAL
SOUTH AFRICA

MEDIA RELEASE

21 Phuptjane 2017

Mohlalobikakaretso o beha ka dintlafatso tse kgolo diphethong tsa tlhahlobo ya dibuka tsa ditjhelete mmusong wa lehae

PRETORIA – Mohlahlobikakaretso (AG), Kimi Makwetu, kajeno o behile ka dintlafatso tse nyane diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa bomasepala ba Afrika Borwa tsa selemo se fetileng sa ditjhelete.

Ha a hlahisa pehelo ya hae ya diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete ya mmuso wa lehae ya 2015-16, Makwetu o boletse hore mmuso wa lehae o hlolehile ka kakaretso ho tswellisa matla a dilemo tse hlano o kgothatsang – ao o a fumaneng dilemong tsa 2010-11 ho fihla 2014-15 – a behileng ka oona selemong se fetileng.

Pehelo ya AG e batla boikarabelo ba boetapele

Pehelong ya hae ya moraorao, Makwetu o hlahisa dintlhakgolo tsa bohlokwa ba boikarabelo tsamaisong ya merero ya masepala, tse qalang ka morero o loketseng o tsepamisitseng monahano ditlhokong tsa baahi, o tlising taolo ya ka hare e loketseng le bookamedi bo tla netefatsang tsamaiso e loketseng ya tsa ditjhelete le tshebetso. Hape o bua ka ho hlompha molao tsamaisong ya bomasepala, ho beha leihlo ha boetapele kaofela ba dipolotiki le tsamaiso hore dibeo tsa tekanyetso ya ditjhelete le tshebetso di fihletswe ka tshwanelo, le hore ho na le ditlamorao tsa tsamaiso e sa etsweng ka tshwanelo le ho se sebetse ka tshwanelo.

Makwetu o bolela hore haeba melawana ena ya motheo ya boikarabelo e le teng, e ahelletsweng moeelong o le mong wa taolo ya ka hare e matla le puso e lokileng, bomasepala ba lokela ho phethahatsa ditebello tsa baahi bao ba ba sebeletsang.

AG o boetse a hlokomela hore ntlafatso e lekanyeditsweng diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete ya selemo se fetileng e bontsha hore boikarabelo ba mesebetsi ena ya bohlokwa bo ne bo se matla ho ya ka moo bo lokelang ho ba matla ka teng.

Bohlokwa ba ditaolo tsa ka hare tse matla

Ditaolo tsa ka hare tse matla di bohlokwa ho netefatsa hore bomasepala ba phethisa ditshepiso tsa bona tsa bohlokwa ka mokgwa o loketseng le o bolokang ditjhelete. Hape, sena se netefatsa hore ba hlahisa diteitente tsa ditjhelete le dipehelo tsa tshebetso tsa boemo bo hodimo, le ho phethahatsa ho ya ka molao o amehang – haholoholo dikarolong tsa ho rekwa ha thepa le tsamaiso ya dikonteraka. Selemong se hlahlojwang ho ne ho na le ntlafalo e nyane, haeba e ne e le teng, matleng ka kakaretso a ditaolo tsa ka hare lekaleng la masepala la mmuso.

Makwetu o boletse dintlhakgolo tsa ditaolo tsa motheo tse latelang tse ntseng di hloka ho shebisiswa:

- Boetapele bo etsaang hore ho be le tlwaelo ya botshepehi, ditshebetso tsa kgwebo tse latelang melao ya tshebetso le puso e ntle.
- Ho boloka direkoto ka tshwanelo ho netefatsa hore lesedi le felletseng, le amehang le la nnete le a fihlilleha le ho fumaneha ho tshehetsa dipehelo tsa ditjhelete le tshebetso.
- Ho kgothalletsa ditaolo tsa motheo ho netefatsa tshebetso ya ditransekshene e etswang ka mokgwa o nepahetseng, o phethahetseng le ka nako.

- Ho beha leihlo phethahatsong ho ya ka molao (k.h.r melao le melawana).
- Ho tlatsa dikgeo tsa mosebetsi dikarolong tsa bohlokwa tse jwalo ka batsamaisi ba masepala, diofisiri tse ka sehloohong tsa ditjhelete, dihlooho tsa taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho floha ho mohlalisi ho fihla ho moreki le diofisiri tse ka sehloohong tsa lesedi, le ho netefatsa ka kakaretso boemo bo loketseng ba bokgoni ba taolo ya ditjhelete masepaleng.
- Ho kgothalletsa ditaolo tsa theknoloji tsa lesedi, ka ho hatella taolong ya tshireletso, taolong ya phihlello ya basebedisi le tswelliso ya kgwebo.
- Ho latela merero ya diketsahalo tsa tlhahlobo ya ditjhelete.

Pehelo ya AG e qolla disosa tse latelang tse ntshetswang pele e le tse ding tsa mabaka a maholo a ntlafalo e nyane ditaolong tsa ka hare:

- Karabelo e lenama ya boetapele ntlafatsong ya ditaolo tsa ka hare tsa bohlokwa le ho sebitsana le dikarolo tse kotsi.
- Ho hloka botsitso kapa dikgeo maemong a bohlokwa a mosebetsi kapa diofisiri tse ka sehloohong tse haellwang ke bokgoni bo loketseng.
- Ditlamorao tse sa lekaneng tsa tshebetso e fokolang le ditlolo tsa molao.

Ka lebaka la ho se rarollwe ha mabaka ana a sesosa, ho bile le ntlafalo e nyane diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa bomasepala ka 15% e ntlafalang, 13% ya tshebetso e kgutlelang morao mme 67% e dutse e sa fetoha.

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete ha o di sheba

Ditlhahlobong tsa ditjhelete tsa yona tsa selemo le selemo, AGSA e hlahloba dintlha tse latelang:

- Tekelo e bontshang botshepehi le tlhokeho ya diteitemente tsa ditjhelete tse sa kgodiseheng
- Lesedi la tshebetso le amohelang mabakeng a ho beha ka dipheo tse ikemiseditsweng ho fihlelwa tsa tshebetso
- Ho phethahatsa ho ya ka molao o laolang ditaba tsa ditjhelete.

Institushene eo ditjhelete tsa yona di hlahlobilweng e ba le tlhahlobo ya ditjhelete e kgotsofatsang, ha diteitemente tsa yona tsa ditjhelete di kgotsofatsa, di se na dipelaelo tse mabapi le ho beha ka dipheo tse lebelletsweng ho fihlelwa kapa ho phethahatsa ho ya ka molao.

Diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa bomasepala ba **263** le kakaretso ya diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tse bohlokwa tsa mafapha a mmuso a masepala a 51 di kenyeditswe pehelong e akaretsang ya moraorao.

Ho sutha ha dipheho tsa tlhahlobo ya ditjhelete ho foha ka 2014-15 ho fihla

ka 2015-16

Movement Audit outcome	42 Improved	185 Unchanged	36 Regressed	15 Outstanding audits
Unqualified with no findings = 49	2 (DM), 7 (LM)	1 (MET) 12 (DM) 27 (LM)		
Unqualified with findings = 122	3 (DM), 16 (LM) 2 (LM)	2 (MET) 11 (DM) 75 (LM)	2 (MET) 4 (DM) 7 (LM)	1 (MET) 2 (LM)
Qualified with findings = 63	1 (LM) 8 (LM)	2 (MET) 4 (DM) 38 (LM)	1 (LM) 3 (DM), 6 (LM)	3 (LM)
Adverse with findings = 4	2 (DM), 1 (LM)		1 (LM)	
Disclaimed with findings = 25		2 (DM) 11 (LM)	1 (LM) 10 (LM) 1 (DM)	9 (LM)

MET – metropolitan municipality DM – district municipality LM – local municipality
Colour of number indicates audit opinion from which municipality has moved

Bomasepala kaofela

Bomasepala ba Metropholithene

Bomasepala ba setereke

Bomasepala ba Lehae

Diteiteme tsa ditjhelete di a kgotsofatsa, mohlalobi ha a na pelaelo

Diteiteme tsa ditjhelete di a kgotsofatsa, empa ho na le dintho tse lokelang ho lokiswa

Diteiteme tsa ditjhelete ha di kgotsofatse, mohlalobi o tshwaile dintlha tse hlokanng tshakisetso

Diteiteme tsa ditjhelete ha di bontshe boemo ba tshebediso ya ditjhelete ka nepo

Mohlalojwa ha a fana ka bopaki bo lekaneng ho tshahetsa seteiteme sa mohlalobi

MET – masepala wa metropholithene

DM – masepala wa setereke

LM – masepala wa lehae

Mmala wa nomoro o bontsha seteitemente sa mohlalobi sa tlhahlobo ya ditjhelete eo masepala o tswang ho oona

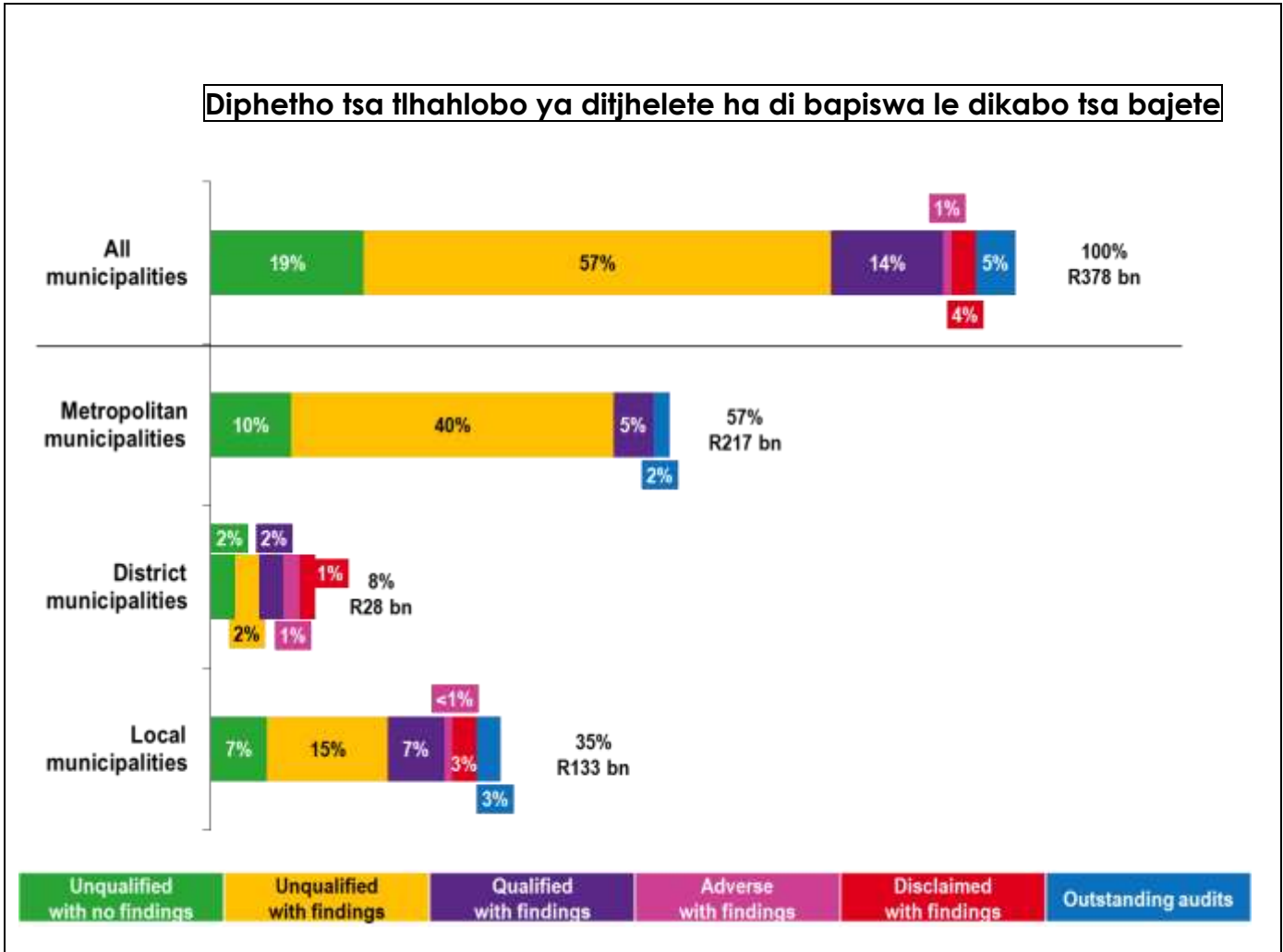
Palongkaofela, 82% (40) ya bomasepala ba nang le diteitemente tsa mohlalobi tse bolelang hore diteitemente tsa bona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa selemong se fetileng sa ditjhelete (2014-15) ba fumane sephetho sena hape selemong se hlahlojwang (2015-16). AG o bona sena e le 'letshwao le kgothatsang la hore dintlafatso tse leng bomasepaleng bana di a tshehetswa'.

Ka bomadimabe, bomasepala ba 14 ba fihle boemong ba bona ba ho ba le tlhahlobo e kgotsofatsang, ha ba robong feela ba kene mokgahlelong ona ka lebaka la phokotseho e akaretsang bomasepaleng ba nang le diteitemente tsa mohlalobi tse bolelang hore diteitemente tsa bona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa. Dimetro le bomasepala ba setereke ba lokela ho etella ka ho ba mehlala lekaleng la mmuso wa lehae, empa le metro o le mong feela (Toropo ya Motse Kapa) le bomasepala ba setereke ba 14 (32% ya bomasepala ba setereke kaofela) ba fumane diteitemente tsa mohlalobi tse bolelang hore diteitemente tsa bona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa.

Palokaofela ya bajete ya tshebediso ya tjhelete ya mmuso wa lehae ka 2015-16

Bajete ya tshebediso ya ditjhelete ya lekala la masepala ka 2015-16 e ne e le dibiliyone tse 378 tsa diranta. Bomasepala ba nang le diteitemente tsa mohlalobi tsa hore diteitemente tsa bona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa ke dibiliyone tse 70,9 tsa diranta (19%) tsa tjhelete ena, ha tse nang le diteitemente tsa ditjhelete tse kgotsofatsang empa ho na le dintho tse lokelang ho lokiswa e le dibiliyone tse 218 tsa diranta (57%). Bomasepala ba nang le diteitemente tsa mohlalobi tsa hore diteitemente tsa ditjhelete ha di kgotsofatse ba entse dibiliyone tse 53,4 tsa diranta (14%) tsa palokaofela ya bajete, ha bao ba diteitemente tsa mohlalobi tsa hore diteitemente tsa ditjhelete ha di bontshe boemo ba tshebediso ya ditjhelete ka nepo le tseo

mohlalhojwa a sa fanang ka bopaki bo lekaneng ho tshhetsa seteitemente sa mohlalho ba bile dibiliyone tse 15,2 tsa diranta (5%). Bomasepala ba ditlhahlobo tsa ditjhelete tse so phethelwe ba etsa dibiliyone tse 20,5 tsa diranta tsa palokaofela ya bajete e sebedisitsweng.

Bomasepala kaofela

Bomasepala ba Metropholithene

Bomasepala ba setereke

Bomasepala ba lehae

- Diteitemente tsa ditjhelete di a kgotsofatsa, mohlalho ba a na pelaelo.
- Diteitemente tsa ditjhelete di a kgotsofatsa, empa ho na le dintho tse lokelang ho lokiswa
- Diteitemente tsa ditjhelete ha di kgotsofatse, mohlalho o tshwaile dintlha tse hlokang tlhakisetso
- Mohlalhojwa ha a fana ka bopaki bo lekaneng ho tshhetsa seteitemente sa mohlalho.

Diprovense tse nang le karolo e phahameng ka ho fetisisa ya diteitemente tsa mohlalobi tsa hore diteitemente tsa bona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa

Pehelo ya AG e bontsha hore diprovense tse nang le karolo e hodimo ka ho fetisisa ya bomasepala ba nang le diteitemente tsa mohlalobi tsa hore diteitemente tsa bona tsa ditjhelete di a kgotsofatsa ka 2015-16 e ne e le Kapa Bophirima (80%), KwaZulu-Natal (18%) le Kapa Botjhabela (16%).

Kapa Botjhabela e tswetse pele ho etella pele/ba mohlala ka ho eketsa diteitemente tsa bona tsa mohlalobi tsa hore diteitemente tsa ditjhelete di a kgotsofatsa ho tloha ho 73% ho fihla ho 80% ya bomasepala ba yona. AG o bolela hore dithuso le tshehetso ya provense ya boetapele ba provense ka foramo ya tshebedisano ya tonakgolo, letsholo la tlhahlobo ya ditjhelete e kgotsofatsang le tlhahlobiso ya puso ya masepala le tjhebahalo ya ditshebetso di tswetse pele ho beha tholwana'.

Ka ntle le ho ba le palo e hodimo haholo ya ditlhahlobo tsa ditjhelete tse kgotsofatsang ha ho bapiswa le boholo ba diprovense tse ding, diphetso tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa KwaZulu-Natal di bontshitse kgatelomora e kgolo selemong sena. Makwetu, hara tse ding, o lebisa tlhokehong ya botsitso le dikgeo tsa mosebetsi maemong a hodimo a mosebetsi, ha di kopangwa le ho se be le boikarabelo, ho se sebetse ha ditaolo tsa ka hare tse amanang le phethahatso ho ya ka molao wa bohlokwa, tse neng di sa behwa leihlo ka ho lekana ha mmoho le karabelo e lenama ya boetapele dikgothalletsong tse entsweng ke bahlalobi ba ditjhelete ba ka hare le dikomiti tsa tlhahlobo ya ditjhelete e le tse bileng le seabo kgatelomoraong ya bomasepala ba 14.

Diprovence tse nang le bomasepala ba bontshitseng matla a loketseng diphethong tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa bona

Makwetu o boletse hore diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa bomasepala ba Kapa Botjhabela, Limpopo le Mpumalanga di bontshitse matla ka ho etsa mosebetsi o nepahetseng, le Kapa Botjhabela e bontshang ntlafalo e kgolo ka ho fetisisa.

'Dintlafalo tse leng Kapa Botjhabela di ka lebiswa polokong ya direkoto e ntlafetseng, tshehetsong eo lefapha la ditjhelete tsa mmuso la provense le faneng ka yona le lefapha la provense la puso e kopanetsweng, boetapeleng bo sebetsanang le dikgothalletso tsa tlhahlobo ya ditjhelete, ho kenngwa tshebetsong ha minimamo ya maemo a bokgoni le tshebediso ya dikhonsaltente,' ho bolela Makwetu.

Hape, o bolela hore dintlafalo tse Limpopo di ne di le ka lebaka la ho eketseha ha monahano o tsepameng wa ho rarolla diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete karabelong ya kemo e matla e nkilweng ke tonakgolo ya hore mehato e tla nkwa kgahlanong le batsamaisi ba masepala haeba diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete di le mpe. Ka oona mokgwa oo, Mpumalanga teng Makwetu o bolela hore boetapele bo matla, boikarabelo le taolo e ntle ya basebetsi palong e eketsehileng ya bomasepala di bile le kameho e batlehang.

'Re thoholetsa boetapele ba diprovenseng tsena bakeng sa ho etsa le ho sebedisa dikgothalletso tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa dilemo tse fetileng. Re ba kgothalletsa ho tswellisa matla ana a tshepisang,' ho bolela Makwetu.

Diprovence tse sa fumanang boemo ba tlhahlobo ya ditjhelete bo kgotsofatsang ba selemo se fetileng

Pehelo ya AG e bontsha hore le ha Gauteng e tswetse pele ho sebetsa hantle mme e ne e le yona feela provense eo ho yona 100% ya bomasepala ba yona ba fumaneng diteitemente tsa mohlalobi tsa tlhahlobo e kgotsofatsang diteitementeng tsa bona tsa ditjhelete, ke masepala wa Midvaal feela o kgonneng ho tshwarella boemong ba oona ba tlhahlobo ya ditjhelete e kgotsofatsang. Pehelo e tswella ho hlahisa hore ho se tsepamise monahano taolong ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho tloha ho mohlalobi ho fihla ho moreki le ho beha (ripota) ka tshebetso ho entse hore

bomasepala ba bararo ba se fumane boemo ba bona ba tlhahlobo e kgotsofatsang ya selemo se fetileng.

Diprovense tse ntseng di hloka ho matlafatsa mekgwatshebetso ya tsona ya puso

AG o boletse Bokone Bophirima, Kapa Leboya le Freistata e le diprovense tse nang le diphetho tse fokolang ka ho fetisisa tsa tlhahlobo ya ditjhelete, ho itshetlehlwe palong ya bomasepala ba nang le diteitemente tsa mohlahlobi tseo mohlahlojwa a sa fanang ka bopaki bo lekaneng ho tshehetsa seteitemente sa mohlahlobi le diteitemente tsa ditjhelete tse sa bontsheng boemo ba tshebediso ya ditjhelete ka nepo kapa ditlhahlobo tsa ditjhelete tse so ka di phethelwa.

'Ho ne ho na le ntlafalo e nyane diprovenseng tsena ho tloha ponahalong ya selemo se fetileng. Ho ba le maikemisetso a tsepameng dipolotiking le ho ba le nako ya ho netefatsa hore dintho tsa motheo di etswa ka nepo ke dintho tse hlokehang ho etsa motheo oo ho oona boikarabelo bo ka bolokwang le ho matlafatswa diprovenseng tsena,' Makwetu o tobokeditse jwalo.

Maikutlo a bohlokwa a tlhahlobo ya ditjhelete

Boemo ba ditjhelete ba bomasepala

E nngwe ya dikameho tsa bohlokwa tsa mekgwatshebetso o fokolang wa taolo ya ka hare e ka bonwa kamehong ya yona ditjheleteng tsa bomasepala. Ka 2015-16 AGSA o lekanyeditse boemo ba ditjhelete ba 65% ya bomasepala e le bo ngongorehisang kapa bo hloka thuso, ha bo bapiswa le 60% ka 2014-15.

Matshwao a ngongorehisang haholo dilemong tse pedi tse fetileng e ne e le bomasepala ba sebedisang disebediswa tse fetang tseo ba neng ba na le tsona (ka hoo ba eba le kgaello); dikoloto tse lokelang ho leshwa selemong se le seng tse fetang diasete tse ka fetolelwang tjheleteng mafelong a selemo (boemo ba dikoloto tse lokelang ho leshwa selemong); bakoloti ba sa lefeng kapa ba nkang nako e telele haholo ho lefa sekoloto sa bona; le boradikoloto ba sa leshweng ka nako.

Ka hohlehohe, 27% ya bomasepala e ne e le boemong bo fokolang ba ditjhelete ho ela qetellong ya 2015-16, ka diteitemente tse sa kgodiseng tse mabapi le bokgoni ba bona ba ho tswella ho sebetsa nakong e tlang,' Makwetu o boletse jwalo.

Ntlafalo e nyane diteitementeng tsa mohlahlobi tsa tlhahlobo ya diteitemente tsa ditjhelete

Pehelo e bontsha hore diteitemente tse ngotsweng ke mohlahlobi ka diteitemente tsa ditjhelete feela di ntlafetse hanyane ho tloha ho 60% ho fihla ho 62% ya diteitemente tsa mohlahlobi tsa hore diteitemente tsa ditjhelete di a kgotsofatsa, ha diteitemente tsa mohlahlobi tsa hore mohlahlojwa ha a fana ka bopaki bo lekaneng ho tshehetsa seteitemente sa hae le diteitemente tsa ditjhelete tse sa bontsheng boemo ba tshebediso ya ditjhelete ka nepo di theohile ho tloha ho 13% ho fihla ho 10%. Pehelo e tswela pele ho bolela hore sena se bontsha hore dibeo tsa mmuso tse boeleditsweng tsa Moralo wa tshebetso wa Leano la Nako e mahareng tsa 65% ya diteitemente tsa mohlahlobi tsa hore diteitemente tsa ditjhelete di a kgotsofatsa, 20% ya diteitemente tsa mohlahlobi tsa hore diteitemente tsa ditjhelete di a kgotsofatsa empa ho na le dintho tse lokelang ho lokiswa le maksimamo ya 15% ya diteitemente tsa mohlahlobi tsa hore mohlahlojwa ha a fana ka bopaki bo lekaneng ho tshehetsa seteitemente sa mohlahlobi kapa diteitemente tsa ditjhelete ha di bontshe boemo ba tshebediso ya ditjhelete ka nepo ho fihla ka 2018-19 di ka fihlelwa.

Le ha ho le jwalo, AG o potlakile ho bolela hore boemo bo fokolang ba diteitemente tsa ditjhelete tse isitsweng ho ya hlahlojwa bo bakile hore nako le ditjeo tsa tlhahlobo ya ditjhelete di eketsehe. O boletse hore ka 2015-16 ke 31% feela (e seng 62%) ya bomasepala ba "ka beng ba fumane diteitemente tsa mohlahlobi tsa hore tlhahlobo ya ditjhelete e a kgotsofatsa ha rona jwalo ka bahlahlobi, re ka be re sa hlwaya diphoso diteitementeng le ho dumella hore bahlahlojwa ba di lokise'.

Makwetu o tswetse pele ho hlokomedisa hore dikhonsaltente di lokela ho sebediswa ka mokgwa o kgonang ho fihlela sephetho se batlehang. 'Re fumane hore ho bomasepaleng ba 130 (57%), diteitemente tsa ditjhelete tse isitsweng ho ya hlahlojwa

di ne di kenyeditse diteitemente tsa ditjhelete tse sa hlophiswang ka tshwanelo ho ya ka moralo wa tshebetso o amehang, dikarolong tseo dikhonsaltente di sebeditseng ho tsona, ho boletseng hore diteitemente tsa ditjhelete tse sa hlophiswang ka tshwanelo ho ya ka moralo wa tshebetso o amehang di bonwe le ho lokiswa ka tshebetso ya tlhahlobo ya ditjhelete empa e seng ke khonsaltente. Sena se tswella ho baka ngongoreho mabapi le tshebediso e fihlelang sephetho se batlehang ya dikhonsaltente tsena.' Sena se tla ka lebaka la hore ditefiso tsa dikhonsaltente tsa ditshebeletso tsa ho beha ka ditjhelete di tswelletse ho eketseha ho fihla ditjeong tsa dimilijone tse 838 tsa diranta.

'Boemo bo fokolang ba diteitemente tsa ditjhelete tse tlisitsweng ho rona ho tla hlahlojwa le ho tswella ho tshepela ho dikhonsaltente bakeng sa ditshebeletso tsa ho beha ka ditjhelete ho baka dipotso tsa hore na bomasepala ba na le mekgwatshebetso e loketseng ya motheo ya taolo ya ka hare ho netefatsa hore ho behwa dintlha tsa nnete tse amehang selemong seo ho behwang ka sona,' ho bolela AG.

Boemo ba diripoto tsa tshebetso ya selemo le selemo bo ntlafaditsweng

Pehelo ya AG e bontsha hore karolo eo ho bonweng ntlafatso e kgolo ka ho fetisisa ho yona e ne e le boemo ba diripoto tsa tshebetso. Palo ya bomasepala ba nang le diteitemente tsa ditjhelete tseo mohlahlubi a se nang pelaelo e eketsehile ho tloha ho 38% ho fihla ho 47%.

'Boemo bo eketsehileng ba mokgwa ona wa bohlokwa wa boikarabelo phanong ya tshebeletso bo a kgothatsa, empa ho sa hlokeha ntlafalo e kgolo. Bohlokwa ba tsebiso e dipehelong tsena bo ntlafetse haholo (ka palo ya bomasepala ba ntseng ba lokela ho lokisa dintlha tse itseng e theoha ho tloha ho 45% ho fihla ho 38%) empa bomasepala ba ka lekanang halofo ba ntse ba na le bothata ba ho beha ka tsebiso e tswetseng ho ba ntle ka phano ya ditshebeletso', AG o boletse jwalo.

Ho phethahatsa ho ya ka molao wa bohlokwa

Ho bile le kgatelomorao e nyane phethahatsong ya molao wa bohlokwa o laolang ditshebetso tsa masepala, ka palo ya bomasepala ba nang le diteitemente tsa ditjhelete tseo mohlalobi a se nang pelaelo e theohile ho fihla ho 20% ho fihla ho 18%. Ho hloleha ho ho nyane ditaolong karolong ya phethahatso ho bonahetse dibakeng tse ngata, tse kenyeletsang SCM, tse bakileng tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang.

Taolo ya dintho ho ya ka motjha oo di tsamaiswang ka oona ho fihla ho mohlalisi ho fihla ho moreki (Supply chain management)

Dikgaello tsa SCM bomasepaleng di bonahetse haholo dikarolong tsa dibiti tseo ho hlodisanwang ho tsona (bomasepaleng ba 46%) le ho fumana dikhotheishene tse tharo (56%). Taolo ya ditumellano le yona e hatetsemorao (44%) mme ha ho a ba le ntlafalo tshebetsong ya dingongoreho tse hlahisitsweng selemo le selemo ka ditumellano tse filweng basebetsi, makhanselara, ba malapa a bona le diofisi tse ding tsa mmuso ha mmoho le ditokomane tse lahlehang ha bahlahlobi ba ditjhelete ba batla ho hlahloba tshebetso ya ho rekwa ha thepa.

AG o bolela hore bomasepala le bona ba ne ba le lenama ka ho hlophisa tshebediso ya diphetoho tsa SCM e tlisitsweng ke Lefapa la Ditjhelete tsa mmuso la Naha (National Treasury), e kenyeletsang dathabeise ya bafepedi e laolwang sebakeng se le seng le eTender portal – le ha diphetoho tsena di ne di lokela ho ba di kentswe ho fihla ka la 1 Phupu 2016, 63% ya bomasepala e ne eso qale ho sebedisa dathabeise/phothale kapa e ne eso ntjhafatse maano a yona a SCM ho fihla nakong eo.

Tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang

Tshebediso ya ditjhelete e eketsehile ka palo e ka hodimo hanyane ho 50% haesale selemong se fetileng ho fihla ho dimilijone tse 16,81 tsa diranta – palo e hodimo ka ho fetisisa haesale re qala ho sheba boleng. Makwetu o bolela hore palo e ka ba hodimo, ka ha boraro ba bomasepala bo boletse hore bo ne bo sa tsebe tjhelete kaofela mme 24% e ne e bolela hore lesedi leo ho fanweng ka lona tlhahlobong ya ditjhelete ha le a lekana ka ha tjhelete eo ba e

boletseng e ne e sa fella. Dintho tse 10 tse bileng le seabo tshebedisong ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang di bakile 42% ya tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang.

Le ha ho le jwalo, Makwetu o hatella hore tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang ha e bolele tshenyho ya tjhelete kapa hore ho bile le boqhekanyetsi. Sena se hloka ho tiisetwa ka dipatlisiso tse lokelang ho etswa ke khansela, empa ho tla be ho se ho na le ditahlehelo tse itseng kapa di sa ntse di tla ba teng haeba ho sa etswe dipatlisiso tsa flatsetso.'

O tswela pele ho bolela hore 'rekoto ya mmuso wa lehae ka ho sebetsana le tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang le ho netefatsa hore ho na le boikarabelo, e a fokola. Balanse ya mafelo a selemo ya tshebediso ya ditjhelete e sa etsweng ho ya ka molao o amehang e neng e se e bokellane dilemong tse ngata e ne eso sebetswe (ka ho kgutliswa, ho dumellwa kapa ho hlakolwa) e ne e le dibiliyone tse 41,7 tsa diranta.'

Tshebediso ya ditjhelete e sa hlokeheng

Tshebediso ya ditjhelete e sa hlokeheng e ne e le tlase ka 21 % ka 2015-16 ho feta selemong se fetileng e le dimiliyone tse 901 tsa diranta. Ntle le keketseho ena e kgolo, bomasepala ba bangata ba ntse ba eba le tshebediso ena ya tjhelete nakong eo ba hlahlojwang. Tjhelete ya tshebediso ya ditjhelete e sa hlokeheng eo bomasepala ba bileng le yona Kapa Botjhabela, Limpopo le Bokone Bophirima e ne e theohile ho ya selemong se fetileng.

Mofuta wa tshebediso ya ditjhelete e sa hlokeheng o amanang le tswala le ditefiso diakhaonteng tse lokelang ho leshwa le ditefong tse entsweng ka mora nako (tsa dimiliyone tse 814 tsa diranta), ditsamaiso tsa molao le ditlleleimi (dimiliyone tse 23 tsa diranta) le ditaba tse ding (ho etsa mohlala ditefiso tsa ho khansela marobalo le tshebediso e sa atlehang ya lenaneo la khomphyutha) (dimiliyone tse 64 tsa diranta).

Tshebediso ya tjhelete e sa dumellwang

Tshebediso ya ditjhelete e sa dumellwang e tswetse pele ho ba boemong bo le bong le ba selemo se fetileng ka dibiliyone tse 12,77 tsa diranta. Palokaofela, 55% ya tjhelete e sebedisitsweng dinthong tse sa leshweng ka kontane – ka mantswe a mang, ditekanyetso tsa phokotseho kapa ditokiso tse neng di sa bajetelwa ka nepo. Ho bohlokwa hore bomasepala ba bajete le dintho tsena tse sa leshweng kontane le ho bontsha boemo ba nnete ba ditjhelete tsa masepala.--

Ditlamorao tsa taolo e tswellang ya ditjhelete – le tshebetso ha mmoho le ho hloka katleho pusong

‘Boikarabelo bo bolela hore ba etsang diketso tse itseng kapa ba nkang diqeto ba jara boikarabelo ba tsona, empa hape le hore ho lokela ho ba le ditlamorao tsa ditlolo tsa molao, ho se phethahatse le tshebetso e fokolang,’ ho realo Makwetu. ‘Bomasepala ba lokela ho kenya tshebetsong taolo ya ditlamorao ya diofisiri tse hlolehang ho phethahatsa ho ya ka molao o amehang, ha ketso e loketseng le ho etswa ka nako e tlameha ho nkwa kgahlanong le ba tloang molao.’

AG o bolela hore ‘ntle le mekgwatshebetso ya taolo ya ditlamorao e entsweng le ho se fetolwe habonolo, dipheho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa mmuso wa lehae tseo re sa tswa fana ka tsona di ke ke tsa sutha kapa tsa fetoha hoba boemong bo batlehang. Re dumela hore ho kenngwa ha ditlamorao tse hlokehang ho tla thusa phetoho ho fumana puso e ntle kakaretso lekaleng la setjhaba’.

Ripoto ya Makwetu e tla ka nako eo komiti ya palamente e jarang boikarabelo ba ofisi ya hae – Komiti E kgethilweng ya mekga e mengata ya Mohlahlobikakaretso (the multi-party Standing Committee on the Auditor-General (Scoag) – e qadileng ngangisano ya hore na Mohlahlobikakaretso wa Afrika Borwa o lokela ho fuwa matla a mang.

Qeto

Ho ya ka AG, Molaotheo (karolo ya 152) o kopa hore mmuso wa lehae o lokela ho fa baahi ba lehae puso ya demokrasi e bontshang boikarabelo. 'Re dumela hore boramotse le makhansela a sa tswa kgethwa le botsamaisi bo ba tshehetsang bo loketse ho amohela boikarabelo ba bona mme bo batla ho jariswa boikarabelo ba tshebetso ya bomasepala bao bo ba busang ha jwale,' o realo.

Hape o boletse hore ho ya phethelong le phatlalatsong ya ripoto ya hae ya moraorao, ofisi ya hae e kopane le boetapele diprovinseng kaofela. O boletse hore dikopano tsena di bitsitswe ke ditonakgolo le ditho tsa komiti ya phethahatso, boramotse, batsamaisi ba masepala le makhansela. Nakong ya dikopano tsena ho ne ho na le tumellano ya hore ho shejwa ho tswellang pele ntlafatsong ya ditaolo tsa ka hare ho bohlokwa ho matlafatsa taolo ya ditjhelete le tshebetso pusong.

Ho ne ho na le tumellano ya dipuisano tse lokelang ho tswelliswa ho matlafatsa ditaolo tsena le boemo bo amanang le tsona ba direkoto tsa ditjhelete selemo kaofela. O boletse hore tlhokeho ya taolo le boikarabelo ba ditlamorao, e hlahisitsweng e le ntlha ya bohlokwa ya dipuisano tsena e tla thusa ho kgutlisa tshepo ya bokgoni ba bomasepala ho hlokomela ditjhelete tsa bona ka tshwanelo. Sena se tla thusa ho etsa hore boetapele ba masepala bo kgone ho fihlela ditshepiso tsa bona tsa tshebeletso baahing. 'Re kgothalleditswe ke mokgwa le maikemisetso a ho phethahatsa dikgothalletso le kutlwisiso ya rona,' ho realo AG.

Makwetu o phethetse ka hore 'Ofisi ya ka e ntse e ikemiseditse ho sebetsa ka thata thomong ya rona ya ho matlafatsa bolaodi le tshebetso ya ditjhelete mmusong wa lehae Afrika Borwa, re hatella tlhoko ya ho nepahatsa ditshebetso tsa motheo. Makwetu o phethetse ka hore 'Re lakaletsa boetapele bo botjha ba dipolotiki le botsamaisi tshebetso e ntle nakong e ntjha le ho kgothalletsa bathahaselli ba sebetsang le mmuso wa lehae ho matlafatsa mesebetsi ya bona ho netefatsa hore baahi ba eba le ntlafalo tseleng eo bomasepala ba bona ba sebetsang ka yona'.

E ntshitswe ke: Moahlodikakaretso wa Afrika Borwa

Dinomoro tsa ho iteanya le ba amehang: Africa Boso • (012) 422 9880 • Africab@agsa.co.za

Latela AGSA ho Twitter: [AuditorGen_SA](https://twitter.com/AuditorGen_SA)

Molaetsa wa Media: Pehelo e akaretsang e kopantsweng ka diphetho tsa tlhahlobo ya ditjhelete tsa lehae tsa MFMA e fumaneha ho www.agsa.co.za.

Dintlha Dintlha ka AGSA: AGSA ke institushene ya tlhahlobo ya ditjhelete e phahameng ya naha. Ka molao, ke yona feela institushe ne e lokelang ho hlahloba ditjhelete le ho beha ka moo mmuso o sebedisang ditjhelete tsa balefella legetho. Ena e ne e ntse e le ntho eo AGSA e tsepamisitseng monahano ho yona haesale ho ba teng ha yona ka 1911 – mokgatlo o ketekile lefa la oona la dilemo tse 100 la tlhahlobo ya ditjhelete lekaleng sa setjhaba ka 2011.